

Een eeuw emancipatie: #HeToo?

Abram de Swaan (emeritus-hoogleraar sociologie UvA)

Vrijdag 27 September 2019 bij de opening van de tentoonstelling '100 jaar Vrouwenkiesrecht' vanwege Atria in de O.B.A.

Goedemiddag allemaal,

De invoering van het vrouwenkiesrecht in Nederland is nu een eeuw geleden. Die eeuw was er een van gruwelijke oorlogen en volkerenmoorden op vele plaatsen op aarde. Maar het was ook een eeuw van wereldwijde emancipatie: de onafhankelijkheid van gekoloniseerde volkeren, de gelijkberechtiging van gekleurde mensen, de erkenning van homoseksuelen en, uiteraard de emancipatie van de vrouwen. Nog steeds niet overal, nog steeds niet helemaal.

Ik heb van die eeuw van emancipatie ruim driekwart meebeleefd. In mijn tijd van leven bleek telkens weer dat vrouwen prestaties konden leveren en functies konden vervullen waarvan mijn tijdgenoten en ik toentertijd als vanzelfsprekend hadden aangenomen dat ze daar niet toe in staat waren, want ze hadden het nooit eerder gedaan: 'Een vrouw kan toch nooit...' Vul maar in.

Maar ze konden het wel. En elke keer dat een vrouw voor het eerst iets verricht is daarmee een vooroordeel voorgoed weerlegd. We beseffen daarmee telkens opnieuw dat vrouwen het altijd wel *konden* maar dat ze het niet *mochten*. Duizenden jaren lang zijn vrouwen eronder gehouden. Dat zat en zit in de cultuur en dat zat en zit in de religie. En dat ging als het moest met grof geweld: dat was het schrikbewind van het patriarchaat.

Nu pas blijkt dat vrouwen tot vrijwel alles in staat zijn wat gedurende millennia aan mannen voorbehouden was. Sinds een eeuw zijn vrouwen in opmars en die is nog lang niet voltooid. De opkomst van de vrouwen wekt vinnige weerstand, bij rechtsisten en rechtzinnige gelovigen van allerlei gezindheid. Ik heb daar pas een boek over geschreven onder de uitdagende titel: *Tegen de vrouwen*. Met als verklarende ondertitel *Over de wereldwijde strijd van rechtsisten en jihadisten tegen de emancipatie*.

Ik had dat boek opgedragen aan Cindy Kerseborn, mijn vrouw, de documentairemaker. In het Voorwoord schreef ik over haar dat ze 'vier emancipatieslagen tegelijk heeft uitgevochten: als zwarte, als Surinaamse immigrant uit de voormalige kolonie, als arbeiderskind en, inderdaad, als vrouw.' Zij is afgelopen zeventien september aan een slopende ziekte overleden. Ik kan daar hier en nu niet omheen, want wat hier gezegd wordt gaat allemaal ook over haar, over mijn geliefde Cindy.

Een paradox: grotere gelijkheid brengt grotere diversiteit. Wanneer mensen gelijke rechten en gelijke kansen hebben zullen ze daar elk op hun manier gebruik van maken en elk hun eigen weg vinden. De gelijkheid van de vrouw betekent veel grotere verscheidenheid onder vrouwen. Er zijn nu vrouwen opperrechter en voetbalkampioene, lasser en minister-presidente, onderzeebootmatroos en hoge-energie fysica, sterreporter en straaljagerpilote. (In 1919, het jaar dat wij nu herdenken was er in al die functies in de hele wereld niet één vrouw. Vrouwen bekleden nu vrijwel elke denkbare positie in de samenleving. Ze zijn alleen nog uitgesloten van het geestelijk ambt in de meer behoudende gezindtes, die zolang de herinnering teruggaat hebben meegewerkt aan de onderdrukking van de vrouw.

Vrouwen evenaren mannen op vrijwel elk gebied behalve als het aankomt op pure kracht en snelheid, zoals in veel takken van sport. (Maar als het bovenal gaat om extreem

uithoudingsvermogen overtreffen de beste vrouwen waarschijnlijk de beste mannen, op de 300 km loop bijvoorbeeld).

Hoe heeft dat zo lang kunnen duren? Waarom is dat pas in de laatste honderd jaar gebeurd? Wanneer al het religieus en cultureel en traditioneel pakpapier van het patriarchaat is weggevouwen blijft alleen gewelddadig terreurregiem over. Vrouwen die de grenzen overschreden werden op alle mogelijke manieren weggemaakt, verminkt, verblind, verkracht, vermoord. De daders bleven straffeloos, maar hun daad werd alom bekend als waarschuwing aan elke vrouw die zich wat in haar hoofd zou halen. Dat was het Algemeen Menselijk Patroon. Ik heb in het eerste deel van mijn boek *Tegen de vrouwen* daar een kleine catalogus van opgesteld. In West-Europa ging dat in de laatste vijf eeuwen wat minder moorddadig toe. Er zijn heel wat samenlevingen op aarde waar het nog steeds zo gaat.

Maar het ging ook met subtielere middelen. In een mooi opstel, 'De stem van vrouwen in het openbaar' (in haar *Vrouwen en Macht*), toont Mary Beard hoe sinds de antieke oudheid vrouwen buitenshuis het recht van spreken onthouden werd, al moest haar tong daarvoor worden uitgerukt. Het vrouwelijk stemgeluid, meestal wat hoger dan dat van de meeste mannen, gold als zwak en onbeduidend. En in al die vijftienghonderd jaar is dat zo gebleven tot op de dag van vandaag. Vrouwen verstommen in het openbaar. En dit is maar één cultureel mechanisme waarmee vrouwen eronder worden gehouden.

Wij leven nog steeds in een samenleving waarin vrouwen, al is het veel minder dan vroeger, in veel opzichten de minderen zijn van mannen. Niemand kan zich daar helemaal aan onttrekken. Wij ademen, allemaal dag in dag uit, het fijnstof in van de vrouwelijke subordinatie.

Ik heb daar al eens eerder een voorbeeld van gegeven: je hebt een vervelende klacht die wel eens op een heel bedreigende kwaal zou kunnen wijzen. Je zit in het ziekenhuis te wachten tot de specialist de uitslag komt mededelen. Eindelijk, daar is ze: een jonge vrouw, gekleurd en met een hoofddoek. Een honderdste seconde denk je 'ik wil helemaal geen jonge, donkere vrouw met een hoofddoekje, ik wil een blanke, mannelijke specialist, van middelbare leeftijd en met kort grijs haar.' Maar dan heb je je al herpakt: 'ach, wat enig, een jonge moslima met buitenlandse roots komt als arts mij vertellen wat er aan de hand is'. Ik noem zo'n ogenblik 'het sluitermoment', omdat voor een aller kortst moment, heel even, het licht valt op wat er in het duister van je binnenste omgaat.

Is dat erg? Welnee. Wij zijn allemaal zoals dat heet 'maatschappelijk gevormd' en krijgen met elke ademhaling de in de samenleving circulerende vooroordelen en stereotypen mee. Ik hoop dat de jongsten in de zaal dit niet herkennen, dat ze verschoond gebleven zijn van die onbesepte vooringenomenheden. Ik ben daar vanaf geholpen doordat ik vaker dan me lief was in ziekenhuizen kwam en daar keer op keer te maken kreeg met competente en gevoelsbegaafde vrouwen. Maar ik vrees dat ik en de meesten van ons er toch iets van die vooroordelen hebben meegekregen. Ik ga hier zo uitvoerig op in, om aan te tonen hoe venijnig, hoe hardnekkig maatschappelijke vooroordelen kunnen zijn, juist als iemand ze bij zichzelf nauwelijks opmerkt.

Vrouwen hebben in de afgelopen honderd jaar een enorme inhaalslag gemaakt. Door de mechanisatie is het overwicht dat mannen ontleenden aan hun grotere lichaamskracht grotendeels irrelevant geworden. Vrouwen zijn minder afhankelijk van mannen geworden door de wereldwijde en spectaculaire afname, sinds de jaren zestig, van het gemiddeld aantal kinderen dat vrouwen in de loop van haar leven krijgen: van ruim vijf naar ruim twee kinderen als huidig globaal gemiddelde. En in nauwe samenhang daarmee: doordat meisjes en jonge vrouwen overal ter wereld steeds meer en steeds langer onderwijs zijn gaan volgen en daarin minstens zo competent bleken als jongens en jonge mannen zijn hun kansen op de arbeidsmarkt ingrijpend verbeterd.

Die mondiale opmars van vrouwen stuit op weerstand bij heel wat mannen. Het openlijk, hardnekkig verzet tegen de vrouwenemancipatie komt vooral van extreem rechts en van extreem orthodox, of het nu katholieken, *evangelicals*, joden of moslims zijn. Ik heb daar in mijn boek nogal wat aandacht aan besteed. Of ze nu gelovig zijn of werelds zijn, het zijn. Radicaal reactionairen, die in naam van de geloofsgemeenschap of in naam van de volksgemeenschap, t maakt niet uit, de vrouwen terug willen stoten in haar hok, terug in het huis, naar de kinderkamer, de keuken en het echtelijk bed.

Buiten het westen, in het Buitenwesten dus, voeren deze vrouwenhaters veelal de boventoon. Of ze nu vroom zijn en zich beroepen op God en gebod, of populistische volksmenners die strijden tegen binnenlandse misdaad en immigratie uit het buitenland. Mannen moeten vrouwen beschermen tegen de verleidingen van de boze buitenwereld, tegen de bedreigingen van vreemde binnendringers. Vrouwen zijn in wezen zwak en hebben dus bescherming nodig van in wezen sterke mannen. Dus moeten zij die mannen steunen in de strijd en gehoorzamen binnenshuis. Dus moeten zij veel kinderen baren om de volksgemeenschap of de geloofsgemeenschap te sterken in de strijd. Dat is de kerngrammatica van het verzet tegen de vrouwenemancipatie. En heel veel vrouwen zijn het daar mee eens.

In veel westerse landen ligt zulke openlijke tegenstand tegen de vrouwenbevrijding buiten de politieke hoofdstroom. De gevestigde partijen bewijzen minstens lippen dienst aan de gelijke behandeling van mannen en vrouwen. Dus verdwijnt de misogynie, de vrouwenhaat, naar de buitenste krochten van de samenleving, naar de virtuele onderwereld van het internet. Daar raakt het verzet tegen de vrouwenbevrijding gemarginaliseerd en geradicaliseerd in een brij van schunnigheden en schofterigheid. Ik overdrijf niet, ga maar kijken op het web, of misschien liever toch maar niet.

Wie zich realiseert hoe snel die vrouwenemancipatie is gegaan, in het westen sinds ruim een eeuw, in het Buitenwesten pas in de laatste vijftig jaar moet wellicht ook niet verbaasd zijn dat die ingrijpende veranderingen zo'n hevige weerstand hebben opgeroepen. Veel mannen beleven de opkomst van vrouwen als een neergang voor henzelf. Voor het eerst moeten jongens concurreren met meisjes op school, en die meisjes zijn minstens zo goed. Die concurrentie is niet vrijblijvend: het gaat om kansen op de arbeidsmarkt en ook op de huwelijksmarkt. Voor het eerst krijgen mannen in het huwelijk te maken met gediplomeerde vrouwen die heel goed zelfstandig de kost kunnen verdienen. Zoals Surinaamse moeders tegen hun. Dochters zeggen: 'je diploma is je man'. Je kunt het dus ook rooie zonder een vent.

Het is voor veel mannen, niet alleen in verre landen, ook hier, ook voor mij, beschamend als je vrouw het verder brengt, het overwicht heeft, beschamend tegenover andere mannen. Schaamte die schroeit en schaaft. Mannen die de tweede viool spelen, omdat ze getrouwd zijn met vrouwen in leidinggevende posities in het bedrijf of met vrouwen in machtsposities in politiek en bestuur, moeten zich een houding zien te geven, vooral tegenover andere mannen. Want die zien hen maar al te gauw zien als watjes, doetjes, kneusjes.

Kortgeleden nog was een voorbeeld te zien van zo'n 'man van', die zich alleen als opstandige puber een houding wist te geven om toch vooral een flinke kerel te zijn in de ogen van de mannen.

Een burgemeestersman zou veel kunnen leren van een presidentsvrouw: Michèle Obama vervulde de rol van 'vrouw van' met verve en waardigheid. Ze speelde naast Barak Obama de altviool. Zo zou de 'man van' met ere de basso continuo kunnen vertolken, of beter nog de basgitaar.

Vrouwen in machtige en aanzienlijke posities wekken een enorme weerstand bij mannen, en vaak ook bij vrouwen die zich dan als huisvrouw en huismoeder gekleineerd voelen. Mannen onder elkaar in de beschutting van macht, privilege en vermogen kunnen met een enkel woord, een knipoog en een wegwuivend gebaar vrouwen afserveren en uitsluiten, zoals ze dat ook met andere buitenstaanders doen: 'ze is toch niet helemaal leidinggevend materiaal' ('is ze wel 'akademiabel?' zeiden we op de Koninklijke Akademie).

We kunnen nog steeds niet helemaal geloven dat vrouwen het wèl kunnen. Dat ze het soms beter kunnen dan de mannen die zulke posities wèl bekleden maar die nooit de vergelijking met een bekwame vrouw hebben hoeven doorstaan, omdat die er toch niet aan te pas kwam.

We zijn trage leerlingen. We hebben dus aanschouwelijk onderwijs nodig. En dat krijgen we. Ik heb geleerd van Dymph van de Boom, mijn eerste cheffin, de eerste vrouw als rector magnificus van een echte Universiteit in Nederland. Ik heb geleerd van Neelie Kroes, die als eerste vrouwelijke Nederlandse eurocommissaris het opnam tegen de reuzebedrijven, en ik heb geleerd van Femke Halsema, de eerste vrouw als burgemeester van mijn stad, Amsterdam. En de afgelopen week traden twee vrouwen op tegen mannen die de macht grepen: Nancy Pelosi, speaker van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden kondigde de afzettingsprocedure aan tegen mannetjesman Donald Trump die een trage staatsgreep pleegt in de V.S en Lady Brenda Hale, voorzitter van de Hoge Raad van het Verenigd Koninkrijk stopte de onverhoedse staatsgreep van mannetjesman, Boris Johnson. *Two cheers for democracy*. Tweewerf hoera voor de democratie en driewerf voor de vrouwen die voor ons opkomen.

Nederland heeft nog steeds geen vrouwelijke premier. Die *première* moet nog komen. Ik heb zo'n idee dat zij al hier in de zaal zit.